

УДК 343.132

DOI <https://doi.org/10.32782/2523-4269-2022-80-3-74-78>**Пилипенко Дмитро Олексійович,**

кандидат юридичних наук, доцент

*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>**Андріяшевський Артур Геннадійович,**

студент факультету № 2

*(Криворізький навчально-науковий інститут**Донецького державного університету внутрішніх справ, м. Кривий Ріг)*ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4950-6523>

ДО ПИТАННЯ ВИЗНАЧЕННЯ ЗМІСТУ РЕСТИТУЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Статтю присвячено визначенню реституції у межах кримінального процесу України. Розглянуто специфіку фіксації та відображення реституції в нормах чинного кримінального процесуального законодавства. Окремо наведено приклади відображення реституції в межах галузі цивільного та міжнародного права. Наголошено на доцільності розширеного сприйняття реституції в межах кримінального процесу із включенням до переліку можливих збитків, недоотриманих доходів чи прибутку з причини вчинення кримінального правопорушення. Окремо зосереджено увагу на умовах добровільності відшкодування збитків підозрюваним, обвинуваченим у межах кримінального провадження. Також розглянуто позовну конструкцію відшкодування збитків потерпілим від кримінальних правопорушень. Окремо зосереджено увагу на відшкодуванні збитків потерпілим від кримінальних правопорушень за рахунок держави. Наголошено на невідомості цього елементу реституції на тепер. Підтримано наукову позицію щодо поділу реституції в межах кримінального процесу на кримінально-правову та кримінально-процесуальну. Висловлено авторський погляд щодо доцільності розширеного тлумачення реституції у кримінальному процесі із врахуванням держави як одного із суб'єктів, яка також має право на відповідну компенсацію з боку підозрюваного, обвинуваченого за понесені витрати в кримінальному провадженні. Зазначено, що у разі ухвалення обвинувального вироку на винну особу доцільно покласти обов'язок відшкодування витрати держави на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, а також витрати, пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів у кримінальному провадженні.

Ключові слова: *реституція, кримінально-правовий аспект, кримінально-процесуальний аспект, недоотримані доходи, відшкодування витрат державі.*

Постановка проблеми. Одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень. Вказане завдання у межах чинного кримінального процесуального закону передбачає відновлення порушених прав та інтересів як потерпілих осіб, так і держави загалом. Одним з ключових елементів кримінальної процесуальної дійсності, який сприяє досягненню визначеного завдання кримінального провадження, є реституція. Натепер у межах чинного КПК відсутня відповідна правова категорія щодо визначення реституції в кримінальному процесі. Крім цього, серед науковців немає єдності позицій щодо однозначного тлумачення рес-

титуції в межах кримінального процесу, з урахуванням цього є нагальна теоретична потреба щодо виокремлення ключових змістових елементів реституції, які відображатимуть її реальний зміст в умовах чинних кримінальних процесуальних правовідносин.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з визначенням реституції в кримінальному процесі, досліджувалися такими науковцями, як: А.В. Абабков, С.Є. Абламський, С.А. Александров, О.В. Вітрук, А.А. Власов, Є.В. Діденко, Р.В. Корякін, О.П. Кучінська, В.Т. Нор, Л.І. Шаповалова та ін.

Метою статті є визначення змісту реституції в національному кримінальному процесі. Зазначене здійс-

нюється задля вироблення сталої теоретичної позиції щодо єдиного сприйняття реституції в межах вітчизняного кримінального процесу.

Виклад основного матеріалу. Натепер поняття «реституція» не визначено в чинному КПК України, проте ця категорія є «звичайним елементом» правової дійсності в інших галузях права. Так, реституцію (від лат. “restitution”) – поновлення початкового становища порушеного будь-ким певного стану – традиційно прийнято розглядати як спосіб захисту майнових прав у цивільному процесі, однак сфера її застосування передбачається й іншими галузями права (міжнародним, господарським), у тому числі і кримінально-процесуальним [1, с. 428]. Чинне цивільне законодавство (ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України)) можливими способами захисту цивільних прав і інтересів називає, зокрема, визнання правочину недійсним, відновлення становища, яке існувало до порушення тощо. Реституцію в такому разі слід розглядати саме як обов’язковий наслідок застосування одного із запропонованих законодавцем способів захисту порушеного права [2, с. 136].

У сфері міжнародного права реституція визначається у двох аспектах. Так, Комісія міжнародного права ООН зазначає, що концепція реституції не має універсального визначення та виділяє із цього приводу два основні підходи. Відповідно до першого реституція полягає у відновленні “status quo ante”, тобто ситуації, що існувала до вчинення протиправного діяння. Згідно з другим підходом, реституцією є встановленням або відновленням ситуації, яка існувала б, якби протиправне діяння не було скоєне. Перше визначення є вужчим і не містить компенсацію, яка, можливо, належала б потерпілій стороні за завдані збитки, наприклад, через неможливість використання неправомірно затриманих товарів, які згодом були повернуті. Друге визначення вбудовує в концепцію реституції інші елементи повного відшкодування та визначає реституцію як форму відшкодування та підкреслює загалом зобов’язання з відшкодування [3, с. 116]. На наше переконання, модель реституції, яка наявна у сфері міжнародного права, є цілком прийнятною й для вітчизняного кримінального процесу.

У змісті чинного КПК, як видається, передбачені певні нормативні елементи реституції. Так, у ст. 127 цього Закону зазначається, що відшкодування (компенсація) шкоди потерпілому може відбуватися в один із трьох способів: добровільно, за допомогою цивільного позову у кримінальному провадженні або за рахунок Державного бюджету України. Слід також зазначити, що відповідно до п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК гроші, цінності та інше майно, що були предметом кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, конфіскуються, крім тих, які повертаються власнику (законному володільцю), а якщо його не встановлено – переходять у власність держави в установленому Кабінетом Міністрів України порядку. У зазначеному положенні йдеться лише про ті речі, які були предметами кримінального правопорушення або іншого суспільно небезпечного діяння, проте, як зазначає В.Т. Нор, хоча у главі 9 КПК спосіб відшкодування окремо не згадується, він реально існує та є дієвим у кримінальних провадженнях на підставі п. 5 ч. 9 ст. 100 КПК та ч. 4 ст. 374 КПК, що вимагає його закріплення у ст. 127 КПК [4, с. 38].

Авторський колектив науково-практичного коментаря до КПК України за загальною редакцією В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.Є. Шумила з приводу цього питання наголошує, що шляхом кримінально-процесуальної

реституції поновлення майнового стану особи відбувається не в повному обсязі, оскільки поновлювальна функція реституції регламентує лише повернення того самого майна або майнових прав, залишаючи поза увагою втрачену вигоду чи можливі прибутки, які особа не отримала у зв’язку з неможливістю користування майном [5, с. 109–110]. На наше переконання, подібне сприйняття змісту реституції цілком відповідає контексту вітчизняного відображення реституції у сфері цивільно-правових відносин. Однак, на наш погляд, таке розуміння реституції дещо звужує її об’єктивну сутність. Як ми згадували раніше, одним з векторів реалізації реституції у сфері міжнародного права є не лише буквально відновлення порушених прав особи, а відтворення ситуації, яка існувала б за умов, якщо протиправне діяння не було би скоєне. Більш детально цей аспект реституції ми будемо розглядати далі.

Отже, в межах КПК, на наше переконання, зафіксована можливість добровільного відшкодування збитків, проте за цих умов слід цілком погодитись з тим, що саме механізм добровільного способу відновлення майнових прав потерпілої від кримінального правопорушення особи Кримінальним процесуальним кодексом не передбачений [6, с. 161]. Не передбачивши у КПК механізму добровільного відшкодування шкоди у кримінальному провадженні, законодавець визначив лише суб’єктів та часові рамки добровільного відшкодування. Так, підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення. Отже, добровільно відшкодувати заподіяну кримінальним правопорушенням шкоду може підозрюваний, обвинувачений і будь-яка фізична чи юридична особа за згодою підозрюваного чи обвинуваченого. Згода підозрюваного (обвинуваченого) на відшкодування завданої його діянням шкоди як така, що має правове значення, має бути в тій чи іншій формі зафіксована в матеріалах провадження [5, с. 320].

Окрім добровільного відшкодування збитків, у межах КПК передбачена позовна конструкція стягнень з підозрюваного, обвинуваченого в рахунок відшкодування збитків у кримінальному провадженні. Як зазначається у ч. 1 ст. 128 КПК України, особа, якій кримінальним правопорушенням або іншим суспільно небезпечним діянням завдано майнової та/або моральної шкоди, має право під час кримінального провадження до початку судового розгляду пред’явити цивільний позов до підозрюваного, обвинуваченого або до фізичної чи юридичної особи, яка за законом несе цивільну відповідальність за шкоду, завдану діяннями підозрюваного, обвинуваченого або неосудної особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння.

Виходячи із зазначеного у цьому положенні та порівняно із Кримінально-процесуальним кодексом України 1960 р., є наявними значні позитивні зрушення у компенсації завданих збитків потерпілим шляхом подання цивільного позову у кримінальному провадженні. По-перше, чинним КПК зменшено термін подання цивільного позову порівняно з попереднім кодексом. По-друге, прямо передбачено можливість відшкодування моральної шкоди за допомогою цивільного позову (проте тільки для фізичних осіб), по-третє, встановлена можливість подання цивільного позову прокурором тільки з метою захисту інтересів держави. З огляду на це розробники нового КПК щодо інституту цивільного позову в кримінальному

судочинстві задекларували низку новел, спрямованих на вдосконалення названого інституту та приведення його у відповідність до визнаних міжнародно-правових норм і запозичення більш вдалої практики інших країн континентальної правової системи [7, с. 416].

Однак, як зазначалося нами раніше, наявна у ч. 2 ст. 127 КПК правова конструкція передбачає поновлення майнового стану потерпілих осіб, який існував до вчинення кримінального правопорушення, тобто відшкодування прямої шкоди. Проте, як справедливо наголошують окремі науковці, в межах кримінального провадження підлягає відшкодуванню не тільки пряма шкода, завдана кримінальним правопорушенням, а й неодержані доходи, оскільки це впливає із самої суті застосування цивільно-правової відповідальності у кримінальному процесі [6, с. 164].

Отже, спосіб відшкодування збитків, завданих кримінальним правопорушенням за допомогою цивільного позову у кримінальному провадженні, не є досконалим. На нашу думку, доцільно розширити коло питань, які можуть бути вирішені за допомогою цивільного позову під час кримінального провадження за рахунок відшкодування неодержаних доходів, які не зміг отримати потерпілий через вчинення кримінального правопорушення. Наприклад, потерпілому мають бути компенсовані збитки через неможливість працювати з метою отримання заробітної платні з причини знаходження його на лікарняному внаслідок травми, каліцтва тощо, спричиненого підозрюваним, обвинуваченим.

У чинному КПК також міститься положення, за якого шкода, завдана потерпілому внаслідок кримінального правопорушення, компенсується йому за рахунок Державного бюджету України у випадках та в порядку, передбачених законом (ч. 3 ст. 127 КПК України). За таких умов, крім прямої шкоди, мають також відшкодуватися витрати на відновлення фізичного здоров'я, які вираховуються в грошовому еквіваленті та належать до майнової шкоди. Ними є: оцінені в грошовому вигляді витрати на відновлення здоров'я потерпілого, а в разі його смерті – на поховання й виплати з підтримання матеріального добробуту і виховання непрацездатних членів сім'ї потерпілого та його неповнолітніх дітей; кошти, витрачені закладом охорони здоров'я на стаціонарне лікування особи, потерпілої від злочину [8, с. 144].

При цьому слід зазначити, що умова відшкодування шкоди в кримінальному провадженні за рахунок державного бюджету передбачена лише щодо потерпілих фізичних осіб у випадку, якщо не встановлено особу, яка вчинила кримінальне правопорушення, або якщо вона є неплатоспроможною (ст. 1177 ЦК України). Інших умов, а також порядку компенсації потерпілому у такий спосіб шкоди, чого вимагає припис ч. 2 ст. 1177 ЦК, поки що законом не врегульовано, а тому він ще не застосовується [5, с. 321]. Саме передбачення КПК можливості відшкодування державою шкоди від кримінального правопорушення, як видається, є прогресивною, проте не достатньою. Так, насамперед необхідно у спеціальному законі визначити види шкоди, які будуть відшкодуватися державою, види кримінальних правопорушень, за вчинення яких передбачається таке відшкодування, кошти, з яких будуть формуватися фонди для виплат компенсацій потерпілим тощо. Проте закон України, яким би це було передбачено, ще не прийнято, внаслідок чого ця норма КПК поки що залишається декларативною [6, с. 163].

Досліджуючи реституцію в кримінальному процесі, Р.В. Корякін наголошує, що реституцію слід

розмежовувати на кримінально-правову (володіння) та кримінально-процесуальну (компенсаційну). Поняття кримінально-правової реституції визначається як поновлення органом дізнання, слідчим, прокурором і судом матеріального становища потерпілого від злочину шляхом повернення на його прохання речових доказів – об'єктів злочинного посягання, їх замінників або грошової компенсації. Своєю чергою дія кримінально-процесуальної реституції спрямована на поновлення майнового становища власника (законного володільця), порушеного внаслідок необгрунтованого залучення його майна у сферу кримінального судочинства. Крім повернення такого майна, її предмет включає у себе також грошову й натуральну компенсацію майна, яке не зберіглося в натурі [9, с. 11].

На наше переконання, подібний, умовний поділ реституції на два різновиди є цілком слушним та повною мірою дозволяє досягнути обсяг та змістовність вказаного правового явища. Зі свого боку, ми вважаємо за доцільне змістовно розширити один із запропонованих автором різновидів реституції. Так, кримінально-процесуальну реституцію також доцільно сприймати у контексті правовідносин, які, по-перше, безпосередньо пов'язані з фактом вчинення кримінального правопорушення, а по-друге, походять від результатів процедури кримінального провадження.

Крім запропонованого Р.В. Корякіним процесуального елемента у вигляді повернення постраждалій особі речових доказів, які були предметами посягання або виплати компенсації за них у межах кримінально-процесуальної (компенсаційної) реституції, до цього різновиду реституції доцільно також включити й інші елементи. Так, вище ми наголошували, що чинною ст. 127 КПК передбачена можливість добровільного відшкодування (компенсації) шкоди потерпілому, а також здійснення цього за допомогою цивільного позову або за рахунок Державного бюджету України. На наше переконання, такі процесуальні елементи реституції у кримінальному провадженні також доцільно включити до змісту кримінально-процесуальної реституції, оскільки передбачені в них правові механізми цілком відповідають змістовій спрямованості запропонованої автором компенсаційної реституції. Крім цього, на наше переконання, компенсаційна реституція повинна мати більш розширене глумачення, аніж наявна в теорії кримінального процесу схема: підозрюваний, обвинувачений – потерпілий – держава (посередник). Подібний різновид реституції також додатково доцільно сприймати крізь призму правовідносин «підозрюваний, обвинувачений – держава». Так, під час кримінального провадження держава несе тягар процесуальних витрат, які полягають у залученні свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів (ст. 122 КПК), а також витрат, пов'язаних із зберіганням і пересиланням речей і документів (ст. 123 КПК). Ми вважаємо, що у разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує витрати з обвинуваченого (засудженого) в межах компенсаційної реституції на користь держави. З огляду на вищевикладене доцільно доповнити наявне в законі формулювання ч. 2 ст. 124 КПК та викласти її у такій редакції: «У разі ухвалення обвинувального вироку суд стягує з обвинуваченого на користь держави документально підтверджені витрати на залучення свідків, спеціалістів, перекладачів та експертів, а також витрати пов'язані зі зберіганням і пересиланням речей і документів» (курсив наш – Д.П., А.А.).

Висновки. Реституція як правове явище, яке, при його категоріальну невизначеність у межах КПК, знайшло своє відображення в змісті низки проце-

суальних норм. Реституція включає у себе декілька правових елементів, які відображають процедурність відшкодування збитків постраждалим особам за умов добровільності з боку підозрюваного, обвинуваченого щодо цього, а також шляхом подання цивільного позову в кримінальному провадженні або відшкодування збитків потерпілим особам за рахунок держави. Рести-

туція являє собою комплексне правове явище, яке поєднує у собі як кримінально-правовий, так і кримінально-процесуальний аспекти. Видається, що у сучасних умовах кримінально-процесуальний аспект реституції має включати у себе, крім відшкодувань потерпілим особам, також компенсацію витрат державі, які вона понесла під час кримінального провадження.

Список використаних джерел

1. Гіжевський В.К. Популярна юридична енциклопедія. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 528 с.
2. Іваненко М.А. Правова природа цивільно-правової реституції. *Прикарпатський юридичний вісник*, 2013. № 1. С. 135–142.
3. Проекты статей об ответственности государств за международно-противоправные деяния с комментариями к ним. *Ежегодник комиссии международного права*. 2001. Том II. Часть вторая. A/CN.4/SER.A/2001/ADD.1 (PART 2). С. 32–174.
4. Нор В.Т. Інститут відшкодування (компенсації) шкоди у кримінальному провадженні за чинним КПК України: здобутки і резерви для вдосконалення. *Право України*, 2013. № 11. С. 32–41.
5. Гончаренко В.Г., Нор В.Т., Шумило М.Є. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар. Київ : Юстиніан, 2012. 1224 с.
6. Вітрук О. Способи усунення негативних майнових наслідків кримінального правопорушення. *Підприємництво, господарство і право*, 2016. № 10. С. 161–165.
7. Нор В.Т., Ханас Х.Р. Цивільний позов у кримінальному процесі України та інших країн континентальної системи права: порівняльна характеристика. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*, 2013. № 2. С. 414–425.
8. Коваленко В.В., Удалова Л.Д., Письменний Д.П. Кримінальний процес : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2013. 544 с.
9. Корякін Р.В. Реституція у сучасному кримінальному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2006. 20 с.

References

1. Hizhevskiy V.K. (2003) Populiarna yurydychna entsyklopediia. [Popular legal encyclopedia]. Kyiv [in Ukrainian].
2. Ivanenko M.A. (2013) Pravova pryroda tsyvilno-pravovoi restytutsii. [Legal nature of civil restitution]. Prykarpatskyi yurydychnyi visnyk [in Ukrainian].
3. Proekty statej ob otvetstvennosti gosudarstv za mezhdunarodno-protivopravnye deyaniya s kommentariyami k nim. (2001). [Draft articles on the responsibility of States for internationally wrongful acts, with commentaries thereto]. [in Russian].
4. Nor V.T. (2013) Instytut vidshkoduvannia (kompensatsii) shkody u kryminalnomu provadzhenni za chynnym KPK Ukrainy: zdobutky i rezervy dlia vdoskonalennia. [Institute of compensation (compensation) for damage in criminal proceedings under the current Code of Criminal Procedure of Ukraine: achievements and reserves for improvement]. Pravo Ukrainy [in Ukrainian].
5. Honcharenko V.H., Nor V.T., Shumylo M.Ie. (2012) Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar. [Criminal Procedure Code of Ukraine. Scientific and practical commentary]. [in Ukrainian].
6. Vitruk O. (2016) Sposoby usunennia nehatyvnykh mainovykh naslidkiv kryminalnoho pravoporushennia. [Ways to eliminate the negative property consequences of a criminal offense]. Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo [in Ukrainian].
7. Nor V.T., Khanas Kh.R. (2013) Tsyvilnyi pozov u kryminalnomu protsesi Ukrainy ta inshykh krain kontynentalnoi systemy prava: porivnialna kharakterystyka. [Civil action in the criminal process of Ukraine and other countries of the continental legal system: comparative characteristics]. [in Ukrainian].
8. Kovalenko V.V., Udalova L.D., Pysmennyi D.P. (2013) Kryminalnyi protses: pidruchnyk. [Criminal process: Textbook]. [in Ukrainian].
9. Koriakin R.V. (2006). Restytutsiia u suchasnomu kryminalnomu protsesi Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk. [Restitution in the modern criminal process of Ukraine]. [in Ukrainian].

Pylypenko Dmytro,

PhD in Law, Associate Professor

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1299-6178>

Andriiashevskiy Artur,

Student at the Faculty No. 2

(Kryvyi Rih Educational and Scientific Institute of Donetsk State University of Internal Affairs, Kryvyi Rih)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4950-6523>

ON THE ISSUE OF DETERMINING THE CONTENT OF RESTITUTION IN THE CRIMINAL PROCESS OF UKRAINE

The article is devoted to the definition of restitution within the criminal process of Ukraine. The specifics of fixing and reflecting restitution in the norms of the current criminal procedural legislation are considered. Examples of the reflection

of restitution within the scope of civil and international law are given separately. The expediency of the expanded perception of restitution within the framework of the criminal process with the inclusion of the lost income or profit due to the commission of a criminal offense to the list of possible damages is emphasized. Separate attention is focused on the conditions of voluntary compensation of damages to suspects, accused within the framework of criminal proceedings. Also considered is the construction of a lawsuit for compensation of damages to victims of criminal offenses. Separate attention is focused on compensation for damages to victims of criminal offenses at the expense of the state. It is emphasized that this element of restitution is currently ineffective. The scientific position regarding the division of restitution within the criminal process into criminal-legal and criminal-procedural restitution is supported. The authors' opinion is expressed regarding the expediency of an expanded interpretation of restitution in criminal proceedings, taking into account the state as one of the subjects, which also has the right to appropriate compensation from the suspect, the accused for the costs incurred in criminal proceedings. It is noted that in the case of a guilty verdict, it is appropriate to impose on the guilty person the obligation to reimburse the state's expenses for the involvement of witnesses, specialists, translators and experts, as well as expenses related to the storage and forwarding of things and documents in criminal proceedings.

Key words: *restitution, criminal-legal aspect, criminal-procedural aspect, unearned income, refund of expenses to the state.*

Надійшла до редколегії: 27.08.2022